

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОМЕНЕДЖМЕНТУ У ЕКОНОМІЦІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

© Добуш Ю.Я., 2008

Розкрито сутність співвідношення понять екологічного менеджменту і екологічного управління. Розглянуто класифікацію екологічного менеджменту за різними ознаками. Описано механізм здійснення екологічного менеджменту економічних суб'єктів. Зображено схему екологічного менеджменту та описано характеристики елементів системи. Розглянуто взаємозв'язок елементів екоменеджменту економічного суб'єкта і екологічного управління з боку регіональних та державних органів влади.

It is opened essence of a parity of concepts of ecological management and ecological operating. Classification of ecological management behind different characteristics is considered. The mechanism of realization of ecological management of economic subjects is described. The scheme of ecological management and it is described characteristics of elements of system is displayed. Interrelation of elements of ecological management of the economic subject and ecological management from regional and state authorities is considered.

Постановка проблеми. На початку нового тисячоліття, коли людство переживає важкий період загрозливого розростання глобальної екологічної кризи, необхідно дбати про шляхи її нейтралізації, подолання та ліквідації.

Погіршення екологічної ситуації і стану довкілля середовища вимагають сьогодні пріоритетності у вирішенні екологічних питань відносно економічних. Розв'язання екологічних проблем сприятиме і економічному розвитку держави, регіону, території. Однак незадовільна економічна ситуація не дає змоги швидко розв'язувати екологічні питання. Тому вбачається тісний взаємозв'язок між економічними і екологічними чинниками розвитку суспільства та сталого і екологічно безпечного розвитку. Відповідно, для того, щоб досягти екологічно збалансованого розвитку рекреаційних територій, необхідно перебудувати структуру курортно-рекреаційних комплексів, забезпечити соціальну, економічну та екологічну безпеку, раціоналізувати процеси природокористування відповідно до природно-ресурсного потенціалу території.

Перехід до нової політики природокористування вимагає вирішення проблем, пов'язаних із відновленням природних ресурсів та розширенням заповідних територій до оптимального рівня, реалізації ресурсоощадних програм тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміка туристичних потоків свідчить про зростання кількості як внутрішніх, так і закордонних туристів та рекреантів. Це позитивно відбивається на економічних показниках розвитку регіону, підвищення його іміджу. Але одночасно має і негативні наслідки, пов'язані із надмірним використанням і споживанням природних ресурсів, їхнім виснаженням, що у результаті може призвести до деградації не лише рекреаційної території, занепаду курортно-рекреаційного господарства, але й до відсталості регіону. Тому науковці і дослідники розробляють нормативні показники рекреаційного навантаження на природні комплекси [7]. На думку авторів розроблених нормативів рекреаційного навантаження, вони залежать переважно від природних ландшафтів та сезонності. На нормативно-правовому рівні

виділяються землі, які належать до оздоровчих і рекреаційних, визначається їхній склад та використання [3]. Згідно з Законом України «Про курорти» визначаються передумови віднесення території до курортної чи лікувально-оздоровчої. У роботі [2] детально охарактеризовано санітарну охорону зон курортів з метою збереження природних властивостей існуючих лікувальних ресурсів, запобігання виснаженню природних ресурсів.

Але передумовою вдалого стратегічного планування, метою якого має стати знаходження шляхів забезпечення найбільш конкурентоспроможних рішень, прийнятих в області керування природоохоронною діяльністю, повинна стати система екологічного менеджменту.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення пропозицій щодо формування системи екологічного менеджменту як основи ефективного розвитку курортно-рекреаційних комплексів та розв'язання проблем ефективного природокористування.

Виклад основного матеріалу. За оцінками дослідників [9], Україна має найгірші показники антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. У більшості регіонів екологічна ситуація близька до критичної, природокористування не відповідає вимогам раціоналізації й екологорівноваженості, а ефективність використання природних ресурсів на рекреаційних територіях є низькою.

Передумовою нераціонального природокористування на рекреаційних територіях можна вважати перевищення допустимих норм навантажень на рекреаційні комплекси. У цьому випадку необхідне гармонійне поєднання економічних, екологічних і соціальних цілей курортно-рекреаційних комплексів. Досягнення таких цілей неможливе без комплексної системи, яка передбачає планування, реалізацію, виконання відповідних проектів і програм та контроль за ними. Саме такою комплексною системою є система екологічного менеджменту курортно-рекреаційних комплексів як складних територіальних утворень.

Рекреаційні території разом з їхніми утвореннями – курортно-рекреаційними комплексами – гостро відчувають проблему охорони навколишнього середовища. Курортно-рекреаційним комплексам, які поєднують в собі такі складові, як природні системи, технічні системи та обслуговуючий персонал, передусім потрібно вирішувати питання, пов'язані із захистом навколишнього середовища і раціонального природокористування.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишньої природного середовища», з метою державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища передбачається:

- контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
- проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- практика раціонального використання природних ресурсів;
- досягнення погодженості між державними природоохоронними органами і громадськістю у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища має чотири цільові основні функції. Це, насамперед, дотримання природоохоронного законодавства, контроль за екологічною безпекою, проведення природоохоронних заходів і досягнення погодженості дій державних і громадських органів. З них найрозвиненішими є перші дві цільові функції: реалізація і контроль.

Розглядаючи передумови формування системи екоменеджменту, необхідно розглядати діяльність не лише Міністерства екології та інших відомств природно-ресурсного блоку, оскільки екологічні проблеми виникають ще на етапі добування, перетворення та споживання природних ресурсів. Головним завданням екологічного менеджменту на територіальному рівні повинно стати управління захистом навколишнього середовища і природокористування для забезпечення стійкого (збалансованого) розвитку курортно-рекреаційних територій, що полягатиме в економічно ефективному і екологічно безпечному природокористуванні.

Незважаючи на багатозначність поняття «менеджмент», сьогодні воно переважно означає управління на локальному рівні. Відповідно термін «екологічний менеджмент» розглядається переважно в таких значеннях [10]: а) як діяльність громадських екологічних організацій; б) як сукупність засад, методів і засобів управління природоохоронною діяльністю підприємства; в) як система управління окремим природним комплексом, що підлягає особливій охороні; г) як частина загальної системи управління, яка містить організаційну структуру, діяльність з планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методики, процеси і ресурси для формування, здійснення, аналізу та актуалізації екологічної політики конкретної організації.

У праці [10] зазначається визначення екологічного менеджменту Л. Бондара: "це управління екологічними характеристиками конкретних суб'єктів екологічно небезпечної діяльності, джерелами екологічної небезпеки або окремих природних комплексів".

За даними міжнародних стандартів [1], система екоменеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка містить організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розроблення, реалізації, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань.

Всі ці обґрунтування системи екоменеджменту стосуються насамперед економічних суб'єктів, які функціонують на рекреаційних територіях. Але відповідна система повинна існувати не лише на підприємствах, але і у державних відомствах і органах влади. У такому випадку, якщо менеджмент розглядається на локальному рівні, то на регіональному та загальнодержавному рівні повинна бути система екологічного управління.

Згідно з [4], екологічне управління передбачає спрямування діяльності державних органів і економічних суб'єктів на дотримання вимог природоохоронного законодавства, а також розроблення відповідних проектів, програм для досягнення природоохоронних цілей.

Своєю чергою, автором [4] екологічний менеджмент розглядається як діяльність лише економічних суб'єктів, що спрямована на досягнення їх власних екологічних цілей, реалізацію і виконання проектів і програм, розроблених на основі принципів екосправедливості і екоефективності.

Автор [4] розглядає систему екоменеджменту виробничих підприємств. Проте тут розглядають ті економічні суб'єкти, які функціонують на рекреаційних територіях і таким чином формують рекреаційний комплекс, а саме рекреаційні заклади, підприємства та інші елементи інфраструктури. У нашій ситуації розглядатимемо систему екологічного менеджменту як систему, що передбачає планування дій рекреаційного закладу на відповідному ринку, ефективне керівництво нею, дає змогу передбачати різноманітні зміни, пов'язані із сезонністю та іншими зовнішніми факторами, здійснювати контроль за діяльністю рекреаційного закладу на засадах і принципах раціонального природокористування і захисту довкілля.

У сучасному, найзагальнішому, розумінні екологічний менеджмент – це сукупність всіх видів діяльності, які прямо чи частково пов'язані з охороною навколишнього природного середовища.

Як бачимо, переважно думки і позиції дослідників, а також законодавчі визначення зводяться до думки, що екологічний менеджмент – це екологічне управління на найнижчому локальному рівні, тобто на рівні конкретного природного комплексу чи джерела екологічної небезпеки. На підставі наукового аналізу ознак екологічного менеджменту можна дати таке визначення цього поняття: екологічний менеджмент – це управління екологічними характеристиками конкретних економічних суб'єктів екологічно небезпечної діяльності, джерел екологічної небезпеки або окремих природних комплексів з метою охорони навколишнього природного середовища і раціоналізації природокористування для досягнення сталого (збалансованого) розвитку рекреаційних територій.

Система екологічного менеджменту не є сталою для всіх суб'єктів. За наявності та інтеграції систем екоменеджменту економічних суб'єктів і екологічного управління рекреаційною територією регіональними та державними органами влади говорять про:

- 1) наявність окремих елементів у кожній системі;
- 2) наявність елементів, які одночасно можуть належати іншій системі;
- 3) взаємодію між елементами, які можуть впливати на зміну стану інших елементів системи;
- 4) відкритість як елементів, так і всієї системи через обмін і взаємозв'язок із зовнішнім середовищем;
- 5) наявність входів і виходів, де виходи можуть бути позитивним корисним результатом у вигляді товарів і послуг, або негативним у вигляді відходів виробництва чи споживання;
- 6) здатність системи до адаптації і самоорганізації.

Відповідно екологічний менеджмент можна класифікувати:

1. За об'єктами:
 - 1.1. Екологічний менеджмент суб'єктів екологічно небезпечної діяльності;
 - 1.2. Екологічний менеджмент джерел екологічної безпеки;
 - 1.3. Екологічний менеджмент окремих природних комплексів.
2. За суб'єктами:
 - 2.1. Внутрішній – здійснюється в межах самого об'єкта управління;
 - 2.2. Зовнішній – здійснюється зовнішніми суб'єктами управління щодо даного об'єкта управління.
3. За обсягом:
 - 3.1. Цілісний – охоплює усі екологічні характеристики об'єкта управління;
 - 3.2. Частковий – охоплює лише частину екологічних характеристик об'єкта управління.
4. За джерелами правового регулювання:
 - 4.1. Системний – здійснюється шляхом впровадження на об'єкті менеджменту встановленої законодавством системи екологічного менеджменту;
 - 4.2. Безсистемний – здійснюється відповідно до загальних норм екологічного законодавства.
5. За напрямками управлінського впливу:
 - 5.1 Екологічний менеджмент природокористування;
 - 5.2. Менеджмент екологічного ризику;
 - 5.3. Обслуговувальний екологічний менеджмент (охоплює інформаційне забезпечення, взаємодію з державними органами, громадськими організаціями, створення екологічних фондів, екологічне страхування, екологічний тренінг та інші види обслуговувальної діяльності, яка входить до системи екологічного управління, але не стосується безпосередньо ні природокористування, ні управління екологічним ризиком).

Хоча існує різноманітна класифікація екологічного менеджменту, проте механізм його здійснення залишається практично незмінним для будь-яких суб'єктів його реалізації. Механізм екологічного менеджменту (рис. 1) діє так: суб'єкт екологічного менеджменту, яким може бути елемент рекреаційного комплексу, управляє об'єктом екологічного менеджменту, тобто передбачається прийняття і реалізація управлінських заходів суб'єкта на об'єкт – таких, як планування, аудит, фінансування, інформування. Результатом таких дій є фактичний стан об'єкта впливу. Завершальним етапом є порівняльна оцінка відхилень фактичного стану об'єкта екологічного менеджменту від його ідеального стану, через порівняння їх екологічних аспектів, під якими розуміють характеристики функціонування об'єкта щодо вимог екологічного законодавства та вирішення екологічних завдань. Треба зауважити також, що ідеальний стан, до якого прагне суб'єкт екологічного менеджменту, має власні фактори, які його визначають: екологічне законодавство, екологічна криза, екологічна свідомість і екологічна культура.

Діяльність у галузі охорони природи і використання природних ресурсів повинна регулюватися стандартами. Дія цих стандартів поширюється на управління навколишнім середовищем з метою забезпечення економічних суб'єктів необхідними інструментами і механізмами управління навколишнім середовищем для досягнення їхніх екологічних і економічних цілей.

Всі завдання і критерії оцінки програм і проектів в системі екологічного менеджменту спрямовуються на постійне покращання (вдосконалення) [4]. Такого постійного покращання

необхідно досягати в усіх напрямках діяльності економічних суб'єктів. Оскільки так створюється передумова для оцінювання ефективності екологічної діяльності економічних суб'єктів, то це є способом досягнення позитивних стосунків з усіма зацікавленими сторонами.

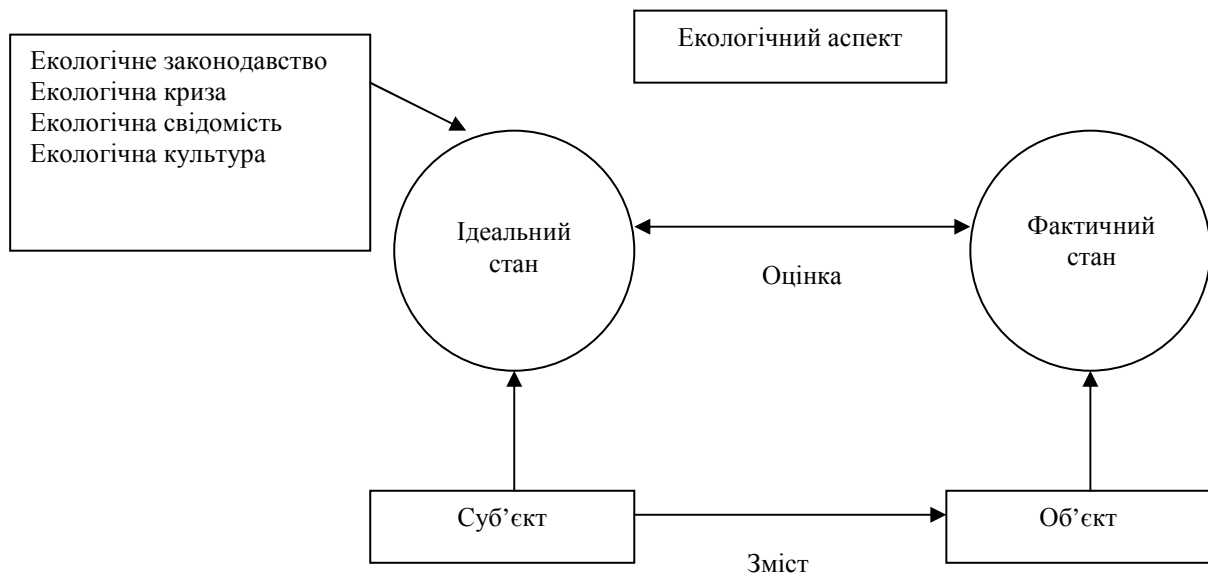

Рис. 1. Механізм екологічного менеджменту

Відповідно до ДСТУ ISO 14001 модель системи екоменеджменту рекреаційної території має такий вигляд (рис. 2.) [4]

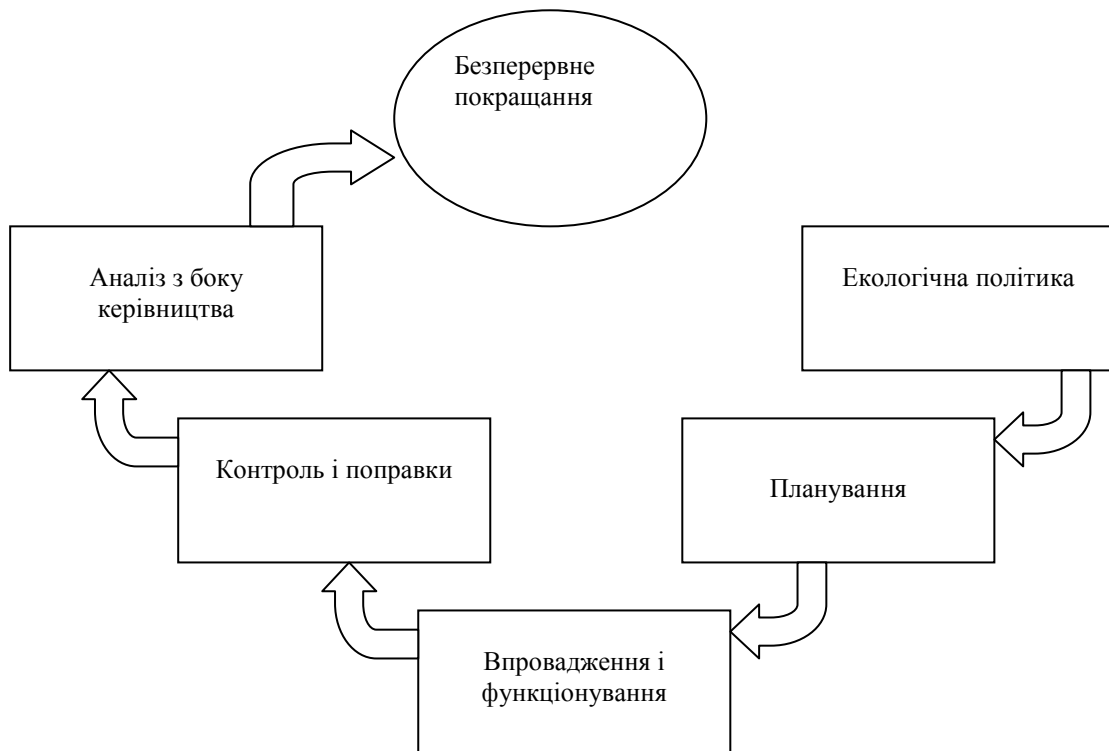

Рис. 2. Система екологічного менеджменту

Основною метою цього стандарту є охорона навколишнього природного середовища. Проте він не визначає вимоги екологічних характеристик економічних суб'єктів, а передбачає дотримання вимог чинного екологічного законодавства. Це означає, що всі економічні суб'єкти, що формують рекреаційний комплекс, володіючи різними екологічними характеристиками та маючи різні екологічні цілі, однаково відповідають вимогам даного стандарту.

На жаль, законодавство України про екологічний менеджмент ще недостатньо розвинуте. Відповідно існують проблеми поєднання вимог міжнародних стандартів і вітчизняного законодавства. Наразі правове регулювання екологічного менеджменту здійснюється в двох напрямках: а) визначення еколого-правового статусу економічних суб'єктів екологічно небезпечної діяльності; б) впровадження систем екологічного менеджменту. Істотним недоліком напрямків правового регулювання є розкиданість правових приписів щодо здійснення екологічного менеджменту в численних актах екологічного законодавства.

Кожен із законів України, що стосується природоохоронної діяльності, визначає окремі аспекти екологічного менеджменту підприємства, або порядок застосування окремих заходів екологічного менеджменту (статистична екологічна звітність, екологічний облік, інформування, оцінка екологічного впливу тощо). Такий стан справ призводить до неефективності екологічного законодавства України в частині здійснення екологічного менеджменту підприємств.

Також спостерігається недостатня ефективність в управлінні охороною навколишнього середовища та природокористування, що пояснюється передусім недосконалістю інформаційного забезпечення процесів прийняття рішень. Насамперед це стосується інформації про наявні природні ресурси, їх економічну оцінку, взаємовплив природних і курортно-рекреаційних ресурсів на інші компоненти навколишнього середовища. Наступною проблемою є недосконалість системи розроблення і реалізації регіональних програм захисту навколишнього середовища і природокористування, що знижує їхню результативність. Це пояснюється слабкою відпрацьованістю методології їх розроблення і застосування в сучасних економічних умовах та існуванням проблеми виділення бюджетних коштів на природоохоронні заходи.

Комунікації в системі екоменеджменту дають змогу обмінюватися інформацією всередині системи, а також із зовнішніми зацікавленими сторонами із питань планування, практичної реалізації, моніторингу, контролю, оцінки. Такими зацікавленими сторонами можуть бути громадські організації, інвестори. Але тут повинна проявлятися взаємозалежність зацікавлених сторін, тобто сторони повинні бути взаємно зацікавленими в реалізації екологічного проекту, програми, системи. Державна влада повинна розглядати такі курортно-рекреаційні організації як такі, що прагнуть розвивати регіональні і національні плани дій із захисту навколишнього середовища. Своєю чергою, курортно-рекреаційні підприємства повинні враховувати екологічні інтереси населення, державних органів, інвесторів, партнерів.

Система екологічного менеджменту за стандартом ISO 14001 частіше застосовується підприємствами для просування своєї продукції і дуже рідко використовується муніципалітетами. Але за невеликої вартості впровадження вона дасть змогу значно покращити управління містом чи територією, дозволить заощадити природні ресурси і зменшити їхні витрати.

Екологічний менеджмент в системі курортно-рекреаційного господарства передбачає планування, реалізацію управлінських рішень, контроль за виконанням оперативних і стратегічних заходів із попередження, зменшення і усунення шкоди навколишньому середовищу, а також використання ринкових можливостей, які при цьому відкриваються.

У системі сталого (збалансованого) розвитку, основною метою якого є забезпечення динамічного соціально-економічного зростання, збереження якості навколишнього природного середовища і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, впровадження системи екоменеджменту у сферу природокористування на місцевому та регіональному рівнях передбачають виконання заходів, пов'язаних із розробленням та прийняттям екологічної політики, екологічним аналізом діяльності структурних підрозділів, внутрішнім екологічним аудитом, коригуванням процедур. Але процесу впровадження системи екологічного менеджменту повинні передувати такі передумови:

1. Застосування менеджменту якості, який повинен стати основою для розвитку екологічного менеджменту;
2. Формування екологічної політики відповідно до стандартів ISO 14000;

3. Попередня екологічна оцінка і встановлення процедури ідентифікації екологічних аспектів, необхідна для визначення тих видів діяльності, які найбільше впливають на навколишнє середовище;

4. Відповідність стандартам і отримання сертифікату відповідності стандартам у галузі менеджменту якості;

5. Планування діяльності у галузі екологічного менеджменту;

6. Поєднання екологічних і економічних цілей підприємства;

7. Підготовка, впровадження і виконання програм.

Результатом впровадження системи екоменеджменту буде покращання екологічних характеристик як суб'єкта, так і об'єкта екоменеджменту. Система екоменеджменту забезпечить таке покращання шляхом вдосконалення програм і проектів, екологічні аспекти яких визначаються, враховуючи внутрішні передумови економічного суб'єкта та зовнішніх обставин. Економічний суб'єкт самостійно визначає сфери застосування стандартів управління на рівні організації, функціонального підрозділу або конкретного напрямку діяльності.

Розроблення, впровадження і виконання програми дуже важливі для досягнення успіху у функціонуванні системи екологічного менеджменту. Ці програми описують діяльність курортно-рекреаційного комплексу із досягнення поставлених цілей, вирішення завдань екологічного менеджменту, визначення часових обмежень та відповідальності працівників під час виконання екологічної програми.

Реалізація програм неможлива без чітко усвідомленої екологічної політики. Екологічна політика повинна стати першоджерелом усього процесу впровадження, розвитку, реалізації, вдосконалення системи екологічного менеджменту курортно-рекреаційного комплексу, діяльність якого напрямлена на покращання екологічних показників діяльності. Ефективність екологічної політики залежить насамперед від прихильності керівництва до екологічної діяльності загалом, виконання зобов'язань відносно законодавчих вимог, нормативно-правових актів, нормативно-технічних вимог, а також від дотримання принципу послідовного покращання.

На основі чітко сформульованої політики створюється основа для стратегічного розвитку курортно-рекреаційного комплексу в напрямку екологізації. Це дасть змогу встановити першочергові цілі, спрямовані на покращання екологічних показників діяльності курортно-рекреаційного комплексу, а також чітко сформулювати ті аспекти екологічної діяльності, зміну яких можна контролювати та передбачати.

Найважливіші екологічні аспекти власне і визначають пріоритетні напрямки функціонування системи екологічного менеджменту курортно-рекреаційного комплексу. Головною проблемою тут є бажання вітчизняних курортно-рекреаційних комплексів, котрі зацікавлені у перевагах використання системи екологічного менеджменту та ідентифікували екологічні аспекти шляхом встановлення головних цілей і завдань, тим самим покращуючи показники діяльності. Поряд з цим існує певна загроза бездіяльності керівників у цій ситуації. Це передусім пояснюється тим, що для аналізу екологічних завдань необхідні кошти та планування діяльності у межах екологічного менеджменту.

Вимоги до планування управління навколишнім середовищем повинні враховувати ті важливі аспекти, які значно впливають на навколишнє середовище та які визначають екологічні цілі економічного суб'єкта.

Впровадження та функціонування екологічного менеджменту передбачають виконання відповідних управлінських функцій, розподіл повноважень і відповідальності з метою забезпечення ефективного управління навколишнім природним середовищем та раціоналізацією природокористування. Для виконання програм і проектів екологічного менеджменту суб'єкт повинен володіти матеріальними, технічними, трудовими, інформаційними ресурсами. Оскільки успішне виконання програм і проектів залежить від участі усіх учасників процесу, то і відповідальність їхня не повинна обмежуватись лише їхніми функціями.

Контроль і поправки, необхідні для коригування програм і проектів у процесі реалізації, викликані зміною зовнішньої ситуації та внутрішніми чинниками. У цьому випадку може

розглядатися ситуація зі зміною економічної ситуації, зміною законодавства, нестачею необхідних ресурсів, термінами виконання та ін.

Аналіз з боку керівництва передбачає оцінювання ними фактичного стану об'єкта екологічного менеджменту із бажаним станом. Цей аналіз необхідний для оцінювання ефективності впроваджених заходів і майбутнього їх вдосконалення. Він також дає можливість оцінити ефективність відповідних процедур, відповідність проголошеної екологічної політики, а також представити необхідні результати зацікавленим сторонам.

Постійне вдосконалення передбачає розвиток системи управління навколишнім природним середовищем і раціональним природокористуванням з метою покращання екологічних характеристик суб'єкта та об'єкта управління відповідно до екологічної політики.

Отже, система екологічного менеджменту повинна забезпечувати стійкий розвиток у трьох напрямках: екологічному, економічному і соціальному. В екологічному напрямку критеріями стійкого розвитку треба вважати раціональне використання відновлюваних ресурсів, що не перевищує їхньої здатності до відновлення, обмежене використання невідновлюваних ресурсів повинно відбуватися шляхом відтворення подібних ресурсів-замінників, пошуку та розвитку розвіданих запасів; викиди шкідливих речовин мають бути в допустимих межах для курортно-рекреаційних екосистем з урахуванням їхніх функцій, рекреаційне навантаження на природні ландшафти – знаходитися в межах норми з урахуванням природних комплексів та сезонності, темпи антропогенного навантаження на екосистеми не повинні перевищувати здатності до адаптації природних систем. Економічні критерії стійкого розвитку повинні стосуватися цін, які відбивають обмеженість ресурсів. Виходячи з цього, потрібно створити такі умови конкуренції, щоб врахувати спеціалізацію того чи іншого курортно-рекреаційного закладу та сприяти виникненню і збереженню нормального функціонування ринків, стимулювати інноваційний процес для забезпечення процесу довгострокового планування у розвитку суспільства та задоволення майбутніх потреб. Як зазначається авторами [5, 6], доцільно застосовувати примусові методи екологізації, тобто встановлення платежів і зборів за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Це призведе до того, що екологічно шкідливі з погляду природокористування процеси будуть не вигідними для подальшої економічної діяльності і ведення конкурентної боротьби. Хоча, як зазначено у [6], такі примусові методи є недосконалими, оскільки невисокий рівень платежів пояснюється побоюваннями покласти непосильний фінансовий тягар на економічних суб'єктів. Значного вдосконалення потребують заохочувальні методи: різного роду пільги, субсидування. Соціальна складова повинна передбачати збереження довкілля для сучасних і майбутніх поколінь.

Інтеграція екологічно значимих напрямків діяльності у загальну систему менеджменту може привести до ефективного впровадження системи екологічного менеджменту, а також спричинити підвищення ефективності організації загалом та уточнення розподілу обов'язків, позицій в управлінні.

Проте треба визнати неможливість варіанта швидкого виходу із кризи курортно-рекреаційного господарства. Це пояснюється такими причинами, як невисока ефективність підприємств і організацій, які працюють у курортно-рекреаційній сфері України, зношена і застаріла матеріальна база, поганий стан загальної курортно-рекреаційної виробничої інфраструктури, недостатньо висока якість і обмежена пропозиція курортно-рекреаційних послуг, невміння діяти в умовах конкуренції, неефективна система управління як курортно-рекреаційним господарством загалом, так і окремими його підрозділами.

Загальне збільшення сезонних коливань попиту на курортно-рекреаційні послуги, випереджальний ріст цін на енергоносії, матеріальні ресурси, природні ресурси сприяють зменшенню платоспроможного попиту на курортно-рекреаційні послуги, виникненню і розвитку кризи курортно-рекреаційного господарства.

Можливим варіантом розвитку подій повинно стати поступове створення передумов майбутнього відродження курортно-рекреаційного сектору економіки передусім через формування і реалізацію державної програми підтримки курортів. Такий варіант повинен передбачати

поступове усунення неефективних ланок у курортно-рекреаційній сфері з поступовою заміною їх на нові, ефективніші системи.

Державна програма повинна стати насамперед проектом перетворення діючих курортів згідно з їх первинним призначенням на центри лікувально-оздоровчого та оздоровчо-відпочинкового користування. Також програмою повинно бути передбачено освоєння та подальше використання природних ресурсів і нових курортних і рекреаційних місцевостей.

На рівні курортно-рекреаційних закладів програма екологічного менеджменту повинна передбачати ведення статистичного обліку курортно-рекреаційної діяльності з виявленням зміни поведінки туристів і рекреантів, формування безперервного моніторингу за станом навколишнього середовища на курортно-рекреаційних територіях.

На муніципальному рівні державна програма повинна перш за все передбачати формування інформаційної складової, а саме: здійснення оцінки наявних природних оздоровчих об'єктів, місцевостей і курортно-рекреаційних закладів, проведення сертифікації існуючих курортно-рекреаційних закладів відповідно до міжнародних стандартів, визначення меж курортно-рекреаційних територій. Крім цього, програма повинна містити екологічні обмеження, платежі та податки за користування природними ресурсами, а також пільги і субсидії тим курортно-рекреаційним господарствам, що діють у допустимих межах споживання природних ресурсів та сприяють захисту навколишнього середовища.

Спільними діями курортно-рекреаційних господарств і муніципалітетів повинні стати заходи із виявлення та виведення з діяльності чи репрофілювання тих об'єктів, які наносять значну шкоду унікальному природному середовищу курортно-рекреаційних територій.

Відповідно курортно-рекреаційний комплекс повинен розробляти і впроваджувати програми для досягнення екологічних цілей. Програми повинні містити: розподіл обов'язків і відповідальності за досягнення цілей, а також засоби і період часу, впродовж якого необхідно досягти мети.

Для розвитку та інтеграції систем менеджменту потрібно приймати єдину політику і розробляти тісно взаємопов'язані цілі, завдання і програми у галузі охорони здоров'я, навколишнього середовища і безпеки.

Узагальнюючи вищесказане, можна простежити взаємозв'язок елементів екоменеджменту економічного суб'єкта і екологічного управління з боку регіональних та державних органів влади:

1. Взаємоузгодженість екологічної політики, процедур і програм відповідно до державних і законодавчих вимог екологічного управління природокористуванням та рекреаційною територією;
2. Охорона навколишнього природного середовища;
3. Узгодження з соціально-економічними потребами;
4. Загальна стратегія економічних суб'єктів рекреаційного комплексу є складовою частиною загальної державної стратегії управління навколишнім середовищем і навпаки, державна стратегія розробляється як план дій окремих економічних суб'єктів чи взаємодоповнюючих дій економічних суб'єктів;
5. Постійне вдосконалення і раціоналізація програм, проектів залежно від зміни ситуації.

Впровадження екологічного менеджменту на економічному суб'єкті треба розпочинати із аналізу всіх існуючих на підприємстві проблем – як внутрішніх, так і пов'язаних з основними напрямками діяльності, для того, щоб виявити особливості взаємодії організації із навколишнім середовищем. Це потрібно тому, що система екологічного менеджменту охоплює всі сфери діяльності організації, її аспекти, політику [8].

Сьогодні існуючі проблеми природокористування на курортно-рекреаційних територіях, пов'язані із неекономним, нераціональним використанням природних ресурсів, збільшенням кількості джерел забруднення довкілля, зростанням кількості шкідливих викидів у річки, ґрунти, повітря, повинні вирішуватися за допомогою системи екоменеджменту.

На початковому етапі може виникнути протиріччя між екологічним менеджментом та загальною стратегією організації. Тому дуже важливо проаналізувати зони збігу і протиріч між стратегією організації і системою екоменеджменту. Це дасть змогу насамперед виявити пріоритетні

завдання у галузі екоменеджменту, конкретизувати обрану стратегію, а також зменшити зони конфліктів.

Водночас існують певні перешкоди, пов'язані із основними напрямками діяльності для впровадження екологічного менеджменту на курортно-рекреаційних підприємствах. Зокрема можна виділити головну перешкоду, викликану економією на заходи з природоохоронної діяльності. Передумовою цього є економічна нестабільність таких підприємств. Причому таку діяльність не особливо заперечують місцеві органи влади, нерідко встановлюючи дуже низькі тарифи за використання і споживання природних ресурсів, штрафи за шкоду, завдану довкіллю. Як зазначає В.В. Седов, існує також перешкода, пов'язана із прив'язкою екологічного менеджменту до всього суспільства, а не до окремої організації. Суть такої перешкоди полягає в тому, що організації, які не здійснюють природоохоронної діяльності і не несуть витрат на екологію, тим самим перекладають ці витрати у вигляді екологічної шкоди на інших суб'єктів, які не є контрагентами цієї організації. Саме тому екологічний менеджмент повинен сприяти перенесенню цих витрат власне на підприємство шляхом реалізації відповідних проектів і програм. У цьому випадку завданням системи екоменеджменту є таке впровадження проектів і програм, щоб вони були вигідні для підприємства з економічного аспекту і не перешкоджали головній меті існування, тобто, щоб вкладення (інвестування), екологічні витрати та витрати на екологічну і природоохоронну діяльність, здійснювані підприємством, мали корисний ефект.

Сформована система екоменеджменту може виконувати завдання у таких напрямках:

1. Задачі прямого екологічного управління, такі як контроль за використанням природних ресурсів, організація збирання відходів, водозабезпечення, відділення стічних вод, контроль за забрудненням повітря і вод тощо;

2. Співуправління екологічними завданнями, тобто об'єднання зусиль для вирішення екологічних проблем та виконання завдань із відповідними відомствами муніципалітетів, що займаються вирішенням екологічних питань, таких як планування землекористування і природокористування та інші;

3. Забезпечення інформацією, консультації з питань екології, охорони довкілля і раціонального природокористування всіх політичних і адміністративних органів місцевої адміністрації і населення.

До основних економічних вигод після впровадження системи екоменеджменту, крім попередження впливу на навколишнє середовище, належать переваги, пов'язані із:

- формуванням сприятливого іміджу, ґрунтованого на екологічній усвідомленості;
- залученням інвесторів
- можливістю впливу на рекреантів і покращання конкурентоспроможності наданих послуг шляхом створення додаткової вартості і цінності для споживача;
- можливістю для підвищення ефективності маркетингу;
- територіальним лідерством.

До переваг зацікавлених сторін (громадськості, інвесторів, органів влади) належать:

– раціоналізація (зменшення) використання природних ресурсів, що дасть змогу зменшити навантаження на навколишнє природне середовище і забезпечити потребу у таких ресурсах майбутнім поколінням;

– залучення інвестицій дасть змогу реалізувати доцільні екологічні проекти не лише з погляду екологічної, але й економічної ефективності. Це покращить природні умови існування населення та забезпечить процвітання регіону чи території в економічному плані;

– розвиток відносин з органами державної влади дасть змогу всім зацікавленим сторонам отримати всю необхідну інформацію про екологічну діяльність курортно-рекреаційної організації, про їх плани і програми.

Отже, система екоменеджменту повинна сучасний соціально-економічний розвиток спрямувати в абсолютно новому напрямку екологічної політики та створити передумови для функціонування моделі сталого (збалансованого) та екологічнобезпечного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Система екологічного менеджменту відкриває нові можливості та сприяє своєчасному забезпеченню природними ресурсами, інноваційному процесові і отримання прибутку від підвищення ефективності управлінської діяльності.

Отже, початковим етапом формування системи екологічного менеджменту повинно стати попередження негативного впливу на навколишнє середовище. Вся подальша діяльність здатна забезпечити економічний та екологічний ефект за рахунок раціонального використання сировини, природних ресурсів, зниження втрат.

Міжнародні стандарти у галузі екоменеджменту висувають єдину вимогу – наслідування принципу поступового покращання. Послідовне покращання – це процес розвитку системи екологічного менеджменту, спрямований на досягнення кращих показників у всіх екологічних аспектах діяльності – там, де це можливо відповідно до екологічної політики.

Отже, формування системи екоменеджменту дасть змогу вирішити проблему, пов'язану з раціональним природокористуванням для задоволення потреб сьогодення та спроможності задоволення потреб майбутніх поколінь, що є актуальним в контексті реалізації Концепції сталого (збалансованого) розвитку.

Хоча необхідною умовою переходу до екологічно орієнтованої моделі розвитку курортно-рекреаційних територій є економічний добробут суспільства, уже сьогодні можна стверджувати про створення передумов екологізації через освіту, пропаганду, вирішення питань про охорону навколишнього середовища за допомогою державної політики. Формування системи екологічного менеджменту приведе до формування екологічно орієнтованого бізнесу і слугувати ефективному сталому та екологічно безпечному розвитку нашої держави.

1. ISO 14001. *Environmental management systems - Specification with guidance for use. Definitions.* 3.5. *Environmental management system.* 2. Гулич О.І. *Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики: Монографія.* – Львів: ІРД НАН України, 2007. – 208 с. 3. *Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002. – N 3–4, ст.27// <http://zakon.rada.gov.ua>.* 4. Літвак С.М. та ін. *Екологічний менеджмент і аудит: Навч. посібник.* – К.: Професіонал, 2005. – 112 с. 5. *Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку: Монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка.* – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 728 с. 6. Мельник Л.Г. *Екологічна економіка: Підручник.* – 3-тє вид., випр. і доп. – Суми: Університетська книга, 2006. – 367 с. 7. *Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик.* – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с. 8. Седов В.В. *Экологический менеджмент на предприятии: вопросы теории и практики / http://www.lib.csu.ru/vch/8/1999_01/029.pdf.* 9. Семенов В. Ф., Балди М. Д. *Еколого-економічні проблеми природокористування курортно-рекреаційних територій, Регіональні проблеми розвитку туризму та рекреації / Збірник наукових праць.* – Донецьк, 2005. 10. Хомин Б. *Підходи до обґрунтування ландшафтно-екологічного менеджменту національних парків // Вісник Львів. ун-ту, Серія географічна.* – 2004. – Вип. 31. – С. 350–354.